Toppersnotes®
Unleash the topper in you

MPSC

राज्यसेवा पूर्व एवं मुख्य परीक्षा

महाराष्ट्र लोक सेवा आयोग

सामान्य अध्ययन

पेपर 3 – भाग – 1

अर्थव्यवस्था व नियोजन

SIERRA INNOVATIONS

Maharastra - PSC

अर्थव्यवस्था व नियोजन

क्र.सं.	अध्याय	पृष्ठ सं.
1.	अर्थशास्त्राच्या मूल संकल्पना	1
2.	राष्ट्रीय उत्पन्न	5
3.	राष्ट्रीय उत्पन्न मोजण्याच्या पद्वती	9
4.	व्यवसायाची चक्रे	13
5.	बेरोजगारी	16
6.	आर्थिक विकासाचे निर्देशांक	20
7.	आर्थिक विकासाचे घत्क	24
8.	लोकसंख्या शास्त्रीय सक्रमण सिद्धान्त	27
9.	लिंग अंतर	31
10.	सर्वसमविशक विकास	34
11.	दारिद्वय	37
12.	सामाजिक सुरक्षा व सामाजिक कायदे	41
13.	भारतातील सामाजिक सुरक्षचे उपाय	45
14.	सार्वजनिक वित्त	48
15.	राजकोषीय धोरण	52
16.	अर्थसंकल्प	55
17.	सार्वजनिक धोरण, नियोजन, अंमलबजावणी, मुल्यमापन, विश्लषण	59
18.	पैसा	63
19.	चलनवाद	67
20.	आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी	71
21.	आशियाई विकास बैंक	75
22.	प्रादेशिक व्यापारी करार	78
23.	बौद्धीक संपदा अधिकाराचे व्यापार संबंधित पैलू	82
24.	प्रादेशिक असमानता	86
25.	पंचवाषिक योजना	89
26.	सातवी पंचवार्षिक योजना	92

27.	अर्थिक सुधारणा	**95**
28.	आर्थिक विकासात शेतीची भूमिका	**98**
29.	शेतीच प्रकार	**119**
30.	अचुक शेती	**123**
31.	हरितक्रांती	**126**
32.	सार्वजनिक वितरण प्रणाली	**130**
33.	राष्ट्रीय कृषी आणि ग्रामीण विकास बैक	**134**
34.	मौद्रिक व वित्तीय क्षेत्र	**137**
35.	भांडवल आणि मुद्रा बाजार	**149**
36.	परकीय भांडवल व तंत्रज्ञान (भारताच्या विकासात योगदान)	**152**
37.	रिझर्व बैक ऑफ इंडिया	**156**
38.	भारतीय सिक्युरिटीस एंड एक्सचेंज बोर्ड	**160**
39.	सहकार	**163**
40.	उद्योग व सेवा क्षेत्र	**167**
41.	पायाभूत सुविधा विकास	**181**
42.	ग्रामीण पायाभूत सुविधा	**189**
43.	विकास आणि पर्यावरण	**192**

प्रिय विद्यार्थी, टॉपर्सनोट्स चुनने के लिए धन्यवाद।

नोट्स में दिए गए QR कोड्स को स्कैन करने लिए टॉपर्स नोट्स ऐप डाउनलोड करे ।

ऐप डाउनलोड करने के लिए दिशा निर्देश देखे :-

ऐप इनस्टॉल करने के लिए आप अपने मोबाइल फ़ोन के कैमरा से या गूगल लेंस से QR स्कैन करें ।

टॉपर्सनोट्स एग्जाम प्रिपरेशन ऐप

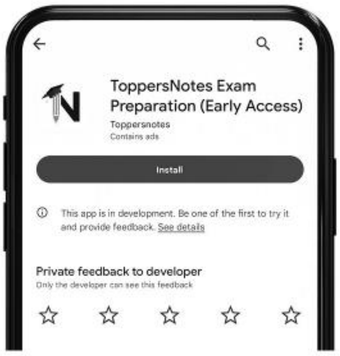

टॉपर्सनोट्स ऐप डाउनलोड करें गूगल प्ले स्टोर से ।

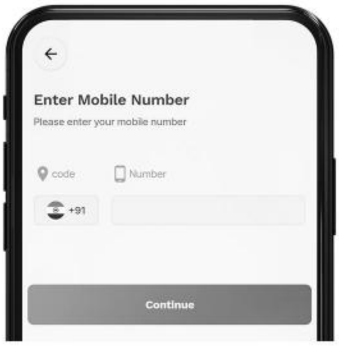

लॉग इन करने के लिए अपना **मोबाइल नंबर** दर्ज करें ।

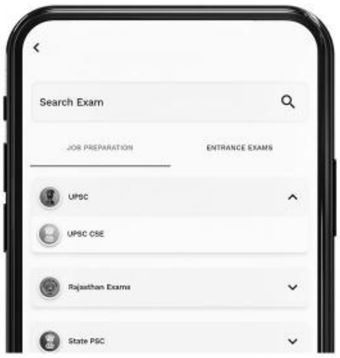

अपनी **परीक्षा श्रेणी** चुनें ।

सर्च बटन पर क्लिक करें ।

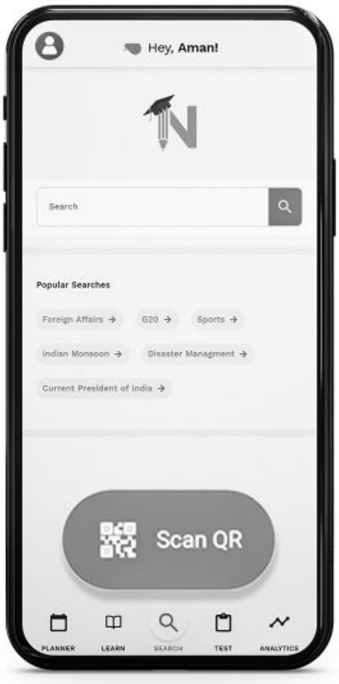

SCAN QR पर क्लिक करें ।

किताब के **QR कोड को स्कैन** करें ।

- सोल्युशन वीडियो
- डाउट वीडियो
- कॉन्सेप्ट वीडियो

- अतिरिक्त पाठ्य-सामग्री

- विषयवार अभ्यास
- कमजोर टॉपिक विश्लेषण

- रैंक प्रेडिक्टर
- टेस्ट प्रैक्टिस

किसी भी तकनीकी सहायता के लिए **hello@toppersnotes.com** पर मेल करें या **766 56 41 122** पर whatsapp करें ।

अर्थशास्त्राच्या मूल संकल्पना

① **अर्थशास्त्र** :- हे एक सामाजिक विज्ञान आहे जे वस्तु आणि सेवा यांचे उत्पादन, वितरण, वापर इ. विश्लेषण करते. त्याद्वारे मानवी क्रियाकल्पाचा अभ्यास करता येईल.

गरजा पूर्ण करण्यासाठी यात उत्पादन वितरण, व्यापार, उपभोग यांचा समावेश.

* **अर्थशास्त्राच्या प्रमुख दोन शाखा** :-

① **सुक्ष्म अर्थशास्त्र** :- टंचाईच्या (Micro-Economics) परिस्थितीत निर्णय कसे घेतले जातात हे समजून घेण्यासाठी ग्राहक, व्यवसाय, घर, इ. वैयक्तिक तथा सुक्ष्म पातळीवर निरिक्षण करतात.

② **समग्रलक्षी अर्थशास्त्र** :- ह्यामध्ये (Macro-economics) अर्थव्यवस्थेचा व त्यातील घटक जसे रोजगार, गरिबी, महागाई यांचा व्यापक प्रमाणात अभ्यास व निरिक्षण करते.

* **फरक**

सुक्ष्म अर्थशास्त्र	समग्रलक्षी अर्थशास्त्र
→ लियोन वालरस द्वारा सकल्पित	→ जे एम. केन्स द्वारा संकल्पित
→ वैयक्तिक उत्पन्नाचा अभ्यास.	→ राष्ट्रीय उत्पन्नाचा अभ्यास
→ कामगाराची मागणी व पुरवठा.	→ अर्थव्यवस्थेतील उपलब्ध पुर्ण श्रमाचा अभ्यास.
→ घरघुती तसेच कंपन्यांचे निर्णय.	→ एकत्रित निर्णयाचा अभ्यास.
→ वैयक्तिक किंमतीचा अभ्यास.	→ अर्थव्यवस्थेतील समग्र किंमतीचा अभ्यास.
→ वस्तुची मागणी व पुरवठा यांचे विश्लेषण.	→ एकूण मागणी व पुरवठा यांचे विश्लेषण

* समग्रलक्षी अर्थशास्त्र.
→ अर्थव्यवस्थेची अशी शाखा जी संपूर्ण अर्थव्यवस्थेचा अभ्यास करते.
→ ही राष्ट्रीय किंवा प्रादेशिक स्तरावरील अर्थव्यवस्थेची कामगिरी, रचना, वर्तन याच्याशी संबंधित.
→ संपूर्ण अर्थव्यवस्था कशी काम करते हे समजून घेण्यासाठी GDP, बेरोजगारी किंमत दर इ. मागोवा घेते.

* अर्थव्यवस्थेचे प्रकार.
① भांडवली अर्थव्यवस्था
→ इथे उत्पादनाची साधने व्यक्ती किंवा संस्थांच्या मालकीची असतात.
→ नफा कमावणे हा प्रमुख उद्देश.
→ उत्पादन, वितरण, उपभोग, याबाबत निर्णय हे सरकारच्या हस्तक्षेपाशिवाय, मागणी व पुरवठ्यावर आधारित केले जातात.
→ उदा. - अमेरिका, कॅनडा, जर्मनी इ.

② समाजवादी अर्थव्यवस्था.
→ राज्य अर्थव्यवस्था ज्यामध्ये उत्पादनाची साधने राज्याच्या मालकीची व नियंत्रित असतात.
→ यात उत्पादन, वितरण, उपभोग याबाबत राज्य महत्त्वाची भूमिका निभावते.
→ उदा :- डेन्मार्क, स्वीडन, फिनलँड इ.

③ मिश्र अर्थव्यवस्था.
→ यामध्ये भांडवली तसेच समाजवादी अर्थव्यवस्थेचा अंश.
→ येथे उत्पादनाची साधने राज्य व खाजगी या दोहोंच्या मालकीची व नियंत्रित असतात.
→ उत्पादन, वितरण, उपभोग याबाबत राज्य व खाजगी दोन्ही महत्त्वाची भूमिका निभावतात.
→ उदा :- भारत, ऑस्ट्रेलिया, जपान इ.

Toppersnotes
Unleash the topper in you

* अर्थव्यवस्थेची क्षेत्रे

① प्राथमिक क्षेत्र

→ कृषी क्षेत्र म्हणूनही ओळखले जाते.

→ ज्यामध्ये जमीन, पाणी, वनस्पती, खनिजे यांचे वापर समाविष्ट आहे.

→ यामध्ये शिकार करणे, पशुपालन, मासेमारी, खाणकाम, उत्खनन यांचा समावेश.

→ सकल राष्ट्रीय उत्पादनात प्राथमिक क्षेत्राचे प्रमाण जवळपास 21% आहे. (ज्यात शेती व पुरक उद्योग याचे प्रमाण 20% आहे) → यात काम करणारे रेड कॉलर लोक.

② द्वितीय क्षेत्रे

→ उत्पादन क्षेत्रे म्हणून ओळख ज्यात नैसर्गिक संसाधनाचे मुल्य वाढवले जाते.

→ कच्च्या मालाचे ~~रूपांतर~~ मौल्यवान उत्पादनात रूपांतर

→ दुय्यम कार्यात गुंतलेल्या लोकांना ब्ल्यु कॉलर कामगार म्हणतात.

→ सकल राष्ट्रीय उत्पादनात दुय्यम क्षेत्राचा वाटा 24% आहे.

③ सेवा क्षेत्र

→ यात उत्पादन व विनिमय दोन्हीचा समावेश.

→ उत्पादनात विनिमय व्यापार, वाहतूक, दळणवळण, इ. समावेश.

→ यात काम करणाऱ्या कामगारांना व्हाईट कॉलर कामगार म्हणतात.

→ सकल राष्ट्रीय उत्पादनात सेवा क्षेत्राचा वाटा जवळपास 55% इतका आहे.

(४) चतुर्थक क्रियाकलाप.

→ ज्ञान क्षेत्र.

→ कार्यालयीन इमारती, प्राथमिक शाळा डॉक्टरांची कार्यालये यां हे स्वतंत्र वर्गीकरणाची मागणी करतात.

(5) क्विनरी क्रियाकलाप.

→ ज्या सेवा नविन, विदयमान कल्पनांची निर्मिती, पूर्नरचना, इ. लक्ष केंद्रीत करतात.

→ यात काम करणारे गोल्ड कॉलर प्रोफेशन्स म्हणवले जातात.

→ यामध्ये संशोधन शास्त्रज्ञ, आर्थिक व कायदेशीर सल्लागार इ समावेश.

Toppersnotes
Unleash the topper in you

राष्ट्रीय उत्पन्न

→ राष्ट्रीय उत्पन्न म्हणजे विशिष्ट वर्षात देशाद्वारे उत्पादित केलेल्या सर्व अंतिम वस्तु व सेवांचे एकुण मुल्य आहे.

→ यात होणाऱ्या वाढीमुळे देशाची प्रगती कळुन येते.

→ दुसऱ्या शब्दात, एका वर्षाच्या कालावधीत आर्थिक क्रियाकलापांमधुन मिळणाऱ्या एकुण उत्पन्नाला राष्ट्रीय उत्पन्न म्हणतात.

→ त्यात वेतन, व्याज, भाडे, नफा या स्वरूपात संसाधनांना दिलेली देयके समाविष्ट होतात.

→ राष्ट्रीय उत्पन्न :- C + I + G + (X − M)

C − एकुण उपभोग खर्च.

I − एकुण गुंतवणूक खर्च

G − एकुण सरकारी खर्च

X−M − ~~[illegible]~~ निर्यात − आयात.

→ राष्ट्रीय उत्पन्नाचे प्रकार.

① स्थुल देशांतर्गत उत्पाद :- GDP.

→ यातील महत्त्वाचा शब्द − देशांतर्गत.

→ दिलेल्या कालावधीत देशाच्या हद्दीत उत्पादित झालेल्या सर्व अंतिम वस्तु व सेवांचे एकुण मुल्य.

→ या प्रकरणात निवासी नागरिकांचे तसेच त्या भौगोलिक भागातील परदेशी नागरिकांचे अंतिम उत्पादन गृहित धरतात.

→ याचे मुख्यत्व दोन प्रकार.

A] वास्तविक GDP :- मुळ वर्षाच्या किमतीवर आधारभुत वस्तु व सेवांचे अंतिम मुल्य.

B] नाममात्र (मौद्रिक) GDP :- चालु वर्षाच्या किंमतीवर आधारित वस्तु व सेवांचे अंतिम मुल्य.

या दोहोंमध्ये वास्तविक GDP हा सरस ठरतो, कारण नाममात्र GDP मध्ये तत्कालीन परिस्थिती पुरक/मौद्रिक असु किंवा नसु शकते.

2) स्थुल राष्ट्रीय उत्पाद - GNP

→ येथे महत्वाचा शब्द – 'राष्ट्रीय'

→ GNP हे दिलेल्या कालावधीत देशाच्या नागरिकांनी उत्पादित केलेल्या वस्तु व सेवाचे अंतिम मुल्य.

→ या प्रकरणात देशातील निवासी व अनिवासी नागरिकाचे उत्पन्न समाविष्ट.

→ भारतातील परदेशी नागरिकांचे उत्पन्न वगळण्यात येते.

→ याचा अर्थ असा, GNP मध्ये फक्त भारतीय नागरिक (मग ते निवासी असो वा अनिवासी) त्यांचे उत्पन्न ग्राह्य धरले जाते.

A] बाजार मुल्य :- वास्तविक व्यवहार केलेल्या किंमतीचा संदर्भ देतो. ज्यामध्ये कस्टम ड्युटी, अबकारी कर, सेवा कर इ. समावेश होतो.

B] घटक मुल्य :- यामध्ये उत्पादनासाठि लागणारे घटक म्हणजे जमिनीचे भाडे, कामगाराचे वेतन, उद्योजकाचा नफा इ. समावेश होतो. बाजारमुल्यापेक्षा घटक मुल्य कमी

महसुल किंमत = बाजार मुल्य – निव्वळ अप्रत्यक्ष कर

निव्वळ अप्रत्यक्ष कर = अप्रत्यक्ष कर – अनुदाने

म्हणुन
घटक मुल्य = बाजार मुल्य – अप्रत्यक्ष कर + अनुदान.

3] निव्वळ राष्ट्रीय उत्पाद - (NNP)

→ GNP - Depreciation (घसारा).

→ ही वजावट करण्यामागे कारण सध्याच्या उत्पादनाचा एक भाग आधीपासून उत्पादित केलेल्या उत्पादनाच्या घसरलेल्या भागाशी जातो :

4] निव्वळ देशांतर्गत उत्पाद - NDP

→ NDP = GDP - घसारा.

→ NDP अर्थव्यवस्था हे नेहमी तिच्या GDP पेक्षा कमी असते कारण तिचे अवमुल्यन शुन्यावर करता येत नाही.

→ NDP & NNP या संकल्पना वेगवेगळ्या अर्थव्यवस्थांची तुलना करण्यासाठी वापरतात.

घटक मुल्यावर आधारित राष्ट्रीय उत्पन्न

→ ही देशातील रहिवाशांनी देशातून तसेच परदेशातून कमावलेल्या घटकांची बेरीज.

FCNI = NNP (बाजारमुल्य) - अप्रत्यक्षकर + अनुदान

→ भारत व इतर विकसनशिल देशामध्ये राष्ट्रीय उत्पन्न बाजार मुल्यापेक्षा घटक खर्चावर मोजले जाते. त्याची कारणे -

- करात एकसमानता नसणे.
- वस्तुच्या किंमती एकसारख्या नसणे इ.

* हस्तांतरण देयके (Transfer payment)

→ ज्याच्या बदल्यात कोणतीही आर्थिक क्रियाकलाप केला जात नाही.

→ उदा. - वृद्धापकाळ निवृत्ती वेतन, शिष्यवृत्ती इ.

* वैयक्तिक उत्पन्न

→ देशातील सर्व व्यक्ती किंवा कुटुंबांना एकत्रित मिळालेल्या सर्व उत्पन्नाचा संदर्भ

Toppersnotes
Unleash the topper in you

→ यामध्ये पगार, वेतन, बोनस, इतर स्त्रोतांकडुन मिळणारे उत्पन्न इ समावेश. तसेच रोजगार वा स्वयंरोजगारातून मिळणारे उत्पन्न, गुंतवणुकीचा लाभांश, व.

* डिस्पोजेबल वैयक्तिक उत्पन्न.

→ वैयक्तिक कर भरून व्यक्तीकडे राहणारे शिल्लक रक्कम आहे. जी त्यांना त्यांच्या इच्छेनुसार खर्च करण्यासाठी उपलब्ध.

→ DPI = PI − कर (वैयक्तिक कर)

→ ही संकल्पना व्यक्तीच्या उपभोग व बचत वर्तनाच्या अभ्यास करण्यासाठी उपयोगी

* राष्ट्रीय उत्पन्नावर परिणाम करणारे घटक.

① उत्पादनाचे घटक :- संपन्न व कार्यक्षम घटक, तेवढे जास्त राष्ट्रीय उत्पन्न.

② जमीन :- नैसर्गिक संसाधने जसे कोळसा लोह इ. व त्यांचे भौगोलिक स्थान महत्वाचा भाग.

③ भांडवल :- भांडवल हे गुंतवणुकीवर अवलंबुन. जी राजकीय स्थैर्य, नफा इ. अवलंबुन

④ श्रम :- जेवढी श्रमाची गुणवत्ता व उत्पादकता चांगली तेवढी परिस्थिती अनुकूल.

⑤ तंत्रज्ञान :- तंत्रज्ञान व संशोधन हा अविभाज्य घटक.

⑥ राजकीय स्थैर्य.

Toppersnotes
Unleash the topper in you

राष्ट्रीय उत्पन्न मोजण्याच्या पद्धती

(1) उत्पन्न पद्धत :- उत्पादक घटकांना प्राप्त होणाऱ्या उत्पन्नाची बेरीज करून राष्ट्रीय उत्पन्न मोजले जाते.

→ यामध्ये घटक किंमत विचारात घेतली जाते.

→ <u>राष्ट्रीय उत्पन्न</u> = एकूण वेतन + एकूण खंड + एकूण व्याज + एकूण नफा.

- कर्मचाऱ्यांना भरपाई :- रोख व इतर प्रकारात दिलेले पगार व फायदे.
- स्थिर मालमत्ता -: यंत्रभागाची झीज व त्याचे नवीन भाग.
- उत्पादनावरील कर व अनुदान

(2) <u>उत्पादन पद्धत</u> :- या पद्धतीत राष्ट्रीय उत्पन्न हे उत्पादन संस्थांच्या मुल्यवर्धित याची बेरीज करून काढले जाते.

- यातून काढलेले राष्ट्रीय उत्पन्न बाजार मुल्यावर आधारित.
- ~~समाविष्ट~~ उत्पादनात समाविष्ट होणाऱ्या
  - वस्तु व सेवा प्रत्यक्षात बाजारात विकल्या जातात त्या.
  - वस्तु व सेवा विकल्या जात नाहीत, परंतु मोफत पुरवल्या जातात.
- उत्पादनात समावेश नसणाऱ्या.
  - → सेकंड हॅण्ड वस्तु.
  - → बेकायदेशीर मार्गाने उत्पादित वस्तु.
  - → नैसर्गिक वस्तु जसे पाणी, हवा.
  - → हस्तांतरित देयके.

- <u>राष्ट्रीय उत्पन्न</u> = सकल किंमत वाढ + अप्रत्यक्ष कर - अनुदान

Toppersnotes
Unleash the topper in you

③ <u>खर्च पद्धत</u> :- अर्थव्यवस्थेतील सख्या उत्पादित अंतिम वस्तु व सेवावर होणारा खर्च मोजला जातो.
खर्च करणाऱ्या प्रमुख ३ संस्था-
— घरधुती
— कंपन्या
— सरकार
— हा खर्च ५ बाबीने बनलेला आहे.

① C — कुटुंबाद्वारे केलेला वैयक्तिक उपभोग खर्च.

② I - गुंतवणुक ही एका कालावधीत अर्थव्यवस्थेच्या भांडवली साठ्यात केलेली भर आहे.
यामध्ये कंपन्या व सरकारी गुंतवणुकीचा समावेश.

③ G - सरकारने खरेदी केलेल्या वस्तु व सेवाचे मुल्य समाविष्ट
पेंशन, शिष्यवृत्ती, बेरोजगारी इ. यामध्ये समाविष्ट नाहीत

④ X-M - आयात व निर्यात याच्यातुन मिळालेले निव्वळ राशी.

→ भारतात GDP मोजण्यासाठी उत्पन्न पद्धती व उत्पादन पद्धती दोहोचा वापर केला जातो.

* <u>दरडोई उत्पन्न</u>.
→ एकुण लोकसंख्येने राष्ट्रीय उत्पन्नाला भागले असता दरडोई उत्पन्न मिळते.

<u>दरडोई उत्पन्न</u> :— $\frac{\text{राष्ट्रीय उत्पन्न}}{\text{देशाची लोकसंख्या}}$

→ पूर्वी मानवी विकास हा दरडोई उत्पन्नाच्या आधारे मोजला जाई.

→ दरडोई उत्पन्न जास्त तर मानवी विकास ही जास्त व त्याउलट.

* मानव विकास निर्देशांक (HDI)
→ मानवी विकासाच्या महत्त्वाच्या परिणामामधील सरासरी उपलब्धींचा सारांश आहे यांचे घटक म्हणजे
— दिर्घ व निरोगी जीवन.
— ज्ञानी असणे.
— सभ्य जीवनमान.

→ हा निर्देशांक महबुब उल-हक व अमर्त्य सेन यांनी 1990 मध्ये विकसित केला. त्याचा वापर संयुक्त राष्ट्र विकास कार्यक्रमात केला जातो.

→ 2010 नंतर या पद्धतीत थोडा बदल करून नवीन निर्देशांक तयार केला. जसे असमानता निर्देशांक, बहु आयामी गरिबी निर्देशांक इ.

→ "लोक ही राष्ट्राची खरी संपत्ती आहेत" लॅनमट इंडेक्सची अहवालाची ही पहिली ओळ होती

* हरित GDP.
→ ज्यामध्ये आर्थिक वाढीसोबत त्याच्या पर्यावरणीय परिणामाचा अभ्यास केला जातो.

→ उत्पादित वस्तु व सेवांच्या अंतिम मुल्यातून पर्यावरणीय ऱ्हासाची किंमत वजा केली जाते.

→ ऑस्ट्रेलिया, कॅनडा, मेक्सिको, इ. देशांनी या पद्धतीचा अवलंब केला आहे.

* सकल राष्ट्रीय आनंद
→ पैसा नव्हे तर आनंद महत्त्वाचा
→ जगातील इतर सर्व देश घसरत्या GDP आकड्यामुळे जितके दु:खी तितकाच भूतान हा छोटा देश आनंदी.

→ भूतानचे राजा जिग्मे सिंगे वांगचुक यांनी 1972 मध्ये ही संकल्पना मांडली

→ यामध्ये खालील घटकांचा समावेश
— उच्च वास्तविक दरडोई उत्पन्न
— सुशासन
— पर्यावरण संरक्षण -

Toppersnotes
Unleash the topper in you

— सांस्कृतिक संवर्धन.

* मानवी दारिद्र्य निर्देशांक.

→ UN द्वारा विकसित.
→ केवळ देशातील गरिबीच्या प्रमाणावर लक्ष केंद्रीत करते.

→ दिर्घायुष्यातील वंचितता हे वयाच्या 40 वर्षापर्यंत न जगण्याच्या संभावतेवर मोजली जाते.

→ ज्ञानातील वंचितता प्रौढ लोक जे अशिक्षित आहेत त्यांच्या टक्केवारीद्वारे.

→ सभ्य राहणीमानाची वंचितता दोन प्रकारे मोजली जाते.
  — सुधारित जलस्त्रोतापर्यंत शाश्वत प्रवेश नसणाऱ्या लोकांची टक्केवारी.
  — कमी वजन असलेल्या 5 वर्षाखालील मुलांची टक्केवारी.

* वैश्विक किमान उत्पन्न. (UBI)

→ किमान उत्पन्नाची हमी.
→ प्रत्येकाने जगण्यासाठी पुरेसे कमावले आहे याची खात्री करण्याचा सोपा मार्ग ज्यासाठी सरकार एक विशिष्ट रक्कम नियमित नागरिकांना प्रदान करते.

→ हे उत्पन्न सार्वत्रिक व बिनशर्त असेल. यासाठी कोणत्याही पात्रतेचा निकष नसेल.

* क्रयशक्ती.

→ यामध्ये दोन चलन समतोल किंवा सममुल्य असतात.

→ जेव्हा वस्तुच्या बाजार टोपलीची (विनिमय दर लक्षात घेवून) समान किंमत असते.

→ PPP च्या सापेक्ष आवृत्तीची गणना अशा सिद्धांताद्वारे केली जाते जो भिन्न चलनांची तुलना करतो.

व्यवसायाची चक्रे

→ जीवनाचा दर्जा सुधारण्यासाठी अन्न, पोषण, आरोग्य, सामाजिक सुरक्षा इ. मध्ये खर्च करणे आवश्यक, व त्यासाठी गुंतवणूक ही समान पातळीवर आवश्यक.

→ या संबंधी अनेक परिस्थिती असु शकतात जसे. स्थिरता, मंदी, पुर्नप्राप्ती

→ मंदी व तेजी यांच्यातील चढउतारांना अर्थशास्त्रतज्ञानी व्यवसाय चक्र म्हटले आहे

→ फ्रांसचे अर्थतज्ञ क्लिमंट जगलर यांनी 1862 मध्ये याची संकल्पना मांडली

→ प्रामुख्याने व्यवसायिक चक्राचे 4 भाग पडतात.

① सुस्ती (Depression) :-

→ अर्थव्यवस्थेतील अत्यंत कमी मागणीमुळे क्रियाकलाप मंदावतात.
→ बेरोजगारीचा दर वेगाने वाढतो.
→ बचत करण्यासाठी सक्तीची मजुर कपात केली जाते.
→ 1929 मध्ये जगाने ही स्थिती पाहिली.

② मंदी (Recession)

→ सुस्तीच्या नंतरचा व खोल टप्पा।
→ अर्थव्यवस्थेसाठी घातक
→ अमेरिकेत 2008 सालच्या सब-प्राईम क्राईसिस नंतर अनुभव
→ मागणीत प्रचंड घट
→ रोजगारीचा दर खालावतो
→ पर्यायी व पूरक क्षेत्रात स्तब्धता येते
→ 1996-97 मध्ये भारतीय अर्थव्यवस्था मंदीच्या विळख्यात.
→ यातून बाहेर येण्याचे सर्वसाधारण उपाय.
— प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष करात घट.
— वेतन व भत्त्यात वाढ.

Toppersnotes
Unleash the topper in you

③ पुर्नउत्थान (Recovery)

→ मंदीच्या विळख्यातून बाहेर पडण्याचा प्रयत्न.

→ मागणी व उत्पादनाला चालना देण्यासाठी सरकार नवीन उपाययोजना करते.

→ मागणीत वाढ ही महागाईला वर नेते. गुंतवणुकदारांना कर्ज घेणे सोपे होते.

→ यासाठी सरकार करात सुट देणे, व्याज कपात इ. उपाययोजना करून उद्योजकांना प्रोत्साहित करतात.

→ युरो - अमेरिकन अर्थव्यवस्था वरील नमुद उपायांच्या मदतीने महामंदीतून बाहेर पडल्या

④ तेजी (BOOM)

→ अर्थव्यवस्था मंदीच्या तावडीतुन बाहेर पडण्याचा प्रयत्न करत असताना सरकार व खाजगी संस्थांच्या उपाययोजना अर्थव्यवस्थेच्या पचनी पडत नाहीत.

→ यामुळे मागणीत अचानक सुमार वाढ.

→ बाजारपेठेत मागणी - पुरवठ्याचा मेळ दिसत नाही ज्यातुन महागाई वाढते

→ गुंतवणुक योग्य भांडवलाची कमतरता, राहणीमानाचा खालावलेला दर्जा, कमी बचत इ संरचनात्मक त्रूटी यात दिसून येतात.

→ पुर्नउत्थानाचा टप्पा तेजीपर्यंत पोहचेपर्यंत अर्थव्यवस्थेसाठी चांगला

→ तेजीनंतर सामान्यत: भाववाढ होते.

→ 1996-97 च्या दरम्यान महागाईचा दर हा महिन्याकाठी जवळजवळ 8 %. इतका होता. भारतात ही हीच परिस्थिती

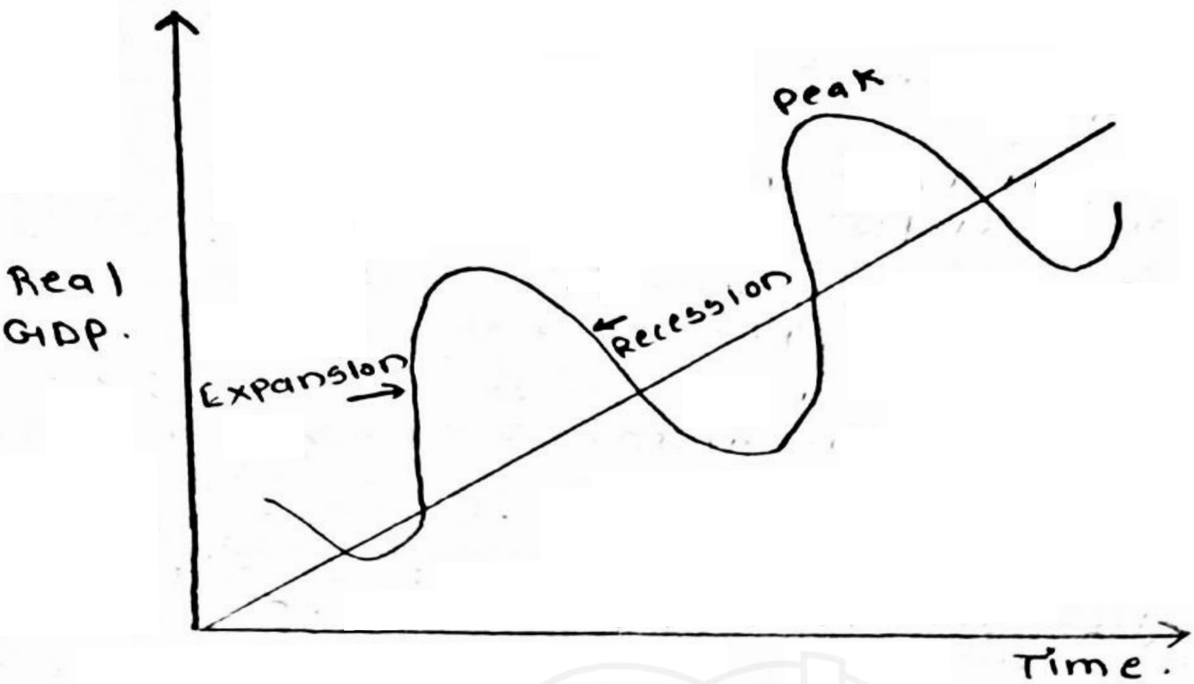

* व्यवसायिक चक्र ही अर्थव्यवस्थेत येणारे चढउतार आहे. खालील कारणामुळे ते संभाव्य आहेत.

- आर्थिक अस्थिरता व अनिश्चितता ज्या-मुळे गुंतवणूक व वाढ खुंटते.
- अकस्मिक नैसर्गिक व मानवनिर्मित आपत्ती.
- गैर-तेजी उपाययोजना
- नाविन्याच्या अभाव.